

SVENSK SPRÅKHISTORIA

Varför sker förändringar i språk?

Bortsett från sociala, kulturella, religiösa, ekonomiska och politiska faktorer (som ju förstås alla är mycket betydelsefulla för ett språksutveckling) finns några rent språkliga fenomen som kan uppställas som viktiga typer av orsaker, giltiga för alla mänskliga språk, i olika grad:

1. **Assimilation:** ljudanpassning - ett ljud rättar sig efter ett annat

- a) 1. fullständig som i *skjutsa* ($ts > ss$)
2. ofullständig som i *dags* (tonande $g >$ tonlöst k framför tonlösa s)
- b) 1. regressiv (= ett senare ljud påverkar ett tidigare) - *skjutsa*
2. progressiv (= ett framförvarande ljud påverkar ett senare) - *tjyv*.

2. **Analogi** gäller både ljud, former och ordfogningar/syntax; talaren rättar sig efter ett mönster och löser s.a.s. en språklig ekvation; t.ex. *frysa:frös = lysa:x; x = lös; en stor dos:den stora dosen = en lagom dos:den x dosen; x = lagoma*; talets *rö*:skriftens *röd* = talets *blå*:skriftens x - och löser man den ekvationen kan det hända att man både säger och skriver såväl *röd* som *blåd*; i analogi med en fras som *betjäna sig av* har uttrycken *använda sig av*, *begagna sig av* blivit vanliga i stället för bara *använda* resp. *begagna*.

3. **Synkope**, eg. 'sammanhuggning'; bortfall av trycksvagt/obetonat ljud el. stavelse; t.ex. i talspråkets *å* [för och el. *att*, äldre även *av*], *gårn*, *stan*, *nån*, *sån*; imperfektformer som slutar på *-ade* uttalas av många (idag kanske framför allt äldre) utan *-de*: *han ropa på hjälp; han lappa te na*; att graden av tryckstyrka spelar roll visas av ordparet *Amerika* och *amerikan* - i det sista ordet hörs inget *e*.

4. **Dissimilation**, 'olikgörande'; motsatsen till assimilation: det ena av samma ljud som finns i närheten av varandra förändras: fornsvenska *lykil* är nusvenskans *nyckel*.

5. **Haplologi**: samma ljud eller ljudgrupp som finns två gånger intill varann uttalas bara en gång; *England* hette på fornengelska *Englaland*; på svenska heter det t.ex. *tjugondel* i stället för *tjugonedel*; skriftens *fastställa* uttalas normalt *faställa*.

(4 och 5 kan båda bero på att man vill undvika att tyckas stamma.)

6. **Folketymologi** - e t y m o l o g i är läran och vetenskapen om ords släktskap; med f o l k e t y m o l o g i förstås att språkanvändare felaktigt trott att ett ord - ofta lånord - varit besläktat med ett annat och "rättat" det till form eller betydelse: dialektalt finns *svampinjon* i stället för *champinjon*; *shalottenlök* får ofta heta *charlottenlök*; *embargo* är ett konstigt ord som förvrängts till något som är mer bekant i uttrycket "lägga rabarber på något"; det mindre vanliga adjektivet *övermaga* ['omyndig, minderårig'; av tyskans *unvermogen*; jfr sv. *oförmögen*] har felaktigt anknutits till *mage* och fått betydelsen 'överlägsen, självsäker'; ett kanske medvetet utnyttjande av folketymologins möjligheter föreligger i *bajadär* ['indisk tempeldanserska, - tempelprostituerad'] som setts prydligt skrivet på en skylt vid en hundtoalett!

Teckenförklaringar:

- * före ett ord markerar att det ej är belagt utan rekonstruerat
- > resp < 'utvecklas till resp. från'; spetsen alltid vänd mot den yngre formen
- ' anger att den följande stavelsen är betonad
- : efter vokal anger att vokalen är lång (såsom i fonetisk skrift; i tryckta texter används i stället $\bar{[makron]}$ över vokal) med undantag för följande fall:
- ´ står över lång vokal i vissa språk som fornisländska och fornengelska

Periodindelning:

- 200: urgermanska
- 200 - 600: urnordiska
- 600 - 800: dialektsplittring > öst- och västnordiska
- 800 - 1225: runsvenska
- 1225 - (1375; 1375 -) 1526: (äldre; yngre) fornsvenska
- 1526 - (1732; 1732 -) nutid: (äldre; yngre) nysvenska.

(Talar man bara om nutidens svenska används termen nusvenska.)

NÅGRA VIKTIGA FÖRÄNDRINGAR OCH INNOVATIONER

URGERMANSK TID

1. **Orden får betoningen på första stavelsen** (men i urspråket hade ordaccenten varit rörlig) och detta är förutsättningen för synkope (varom mera nedan). Tendensen att betona första stavelsen är stark även i senare tider. (I exemplen står ' före den betonade stavelsen.) Idag säger vi 'insekt' men Linné sade in'sekt (av lat. in'sectum); i norrländska dialekter heter det t.ex. 'pyjamas, 'missions-pastor, 'befälhavare; i upp-Sverige 'rädisa, i Skåne rä'disa (av lat. radi:c- 'rot').

2. Den germanska ljudskridningen

De första konsonanterna i följande ordpar får tjäna som exempel:

lat. <i>pater</i>	sv. <i>fader</i>
<i>fra:ter</i>	<i>broder</i>
<i>duo</i>	<i>två</i>
<i>tres</i>	fornsv. <i>pri(r)</i> nysv. <i>tre</i> ¹
<i>genu</i>	<i>knä</i>
<i>cornu</i> [kornu]; (<i>quod</i>)	<i>horn</i> , (fornsv. <i>hvat/hvadh</i> , nsv. <i>vad</i> ²)
<i>hostis</i> ['främling' > 'fiende']	<i>gäst</i> ³ (< urnord. * <i>gastiR</i>)

¹ Tecknet þ (benämnt *thorn*) används i äldre fornsv. för tonlös eller tonande frikativa, alltså motsvarande resp. första ljud i eng. *thing* och *this*. - Trycksvagt þ blir tonande. I yngre fornsv. försvinner tecknet þ och ersätts av *th* initialt, eljest *dh*. - Tonlöst, tryckstarkt *th* övergår (eller återgår!) till *t*, medan trycksvagt, tonande *th* i talet övergår till *d* (troligen före 1500) men länge skrivs *th*: *thu* (nsv. *du*), tryckstarkt *tu*.

² I nynorska *kva*; ljudutvecklingen har i nyno. gått i en sorts cirkel i ord av denna typ; jfr lat. *qui*, eng. *why*, fornsv. *hvi* (nsv. *vi* 'varför'), nyno. *kvi(for)*; lat. *quem*, äldre fornsv. *hvan* (jfr sid. 9), nyno. *kven* ('vem'); sv. (*h*)*vila*, eng. *while*, ty. *weil* och *Weile*, nyno. *kvila*, alla besläktade med stammen i lat. *tranquillus* (adj 'lugn') och *quies* (subst. 'vila, ro').

³ Efter *s* kvarstår *p*, *t*, *k*.

3. **Svaga verb** d.v.s. sådana som bildar imperfekt med *-de/te* - en germansk nybildning, som enligt många forskares mening har uppkommit genom en omskrivning med imperfekt (preteritum) av det verb som betydde 'göra', tyska *tun*, engelska *do*; gotiska former för t.ex. 'vi valde' resp. 'vi satte' har tagits som bevis: **walide:dum* och **satide:dum*. (För-um jämför s. 8 punkt 2.) Svaga verb är i regel antingen *d e n o m i n a t i v a* (d.v.s. bildade till ett substantiv, adjektiv eller adverb) eller *k a u s a t i v a* (bildningar till starka verb med betydelsen 'göra så att något händer/få någon att göra något); 'vi valde' = 'vi gjorde (got. *-de:dum*) ett val'; 'vi satte' = 'vi gjorde så att någon/något satt'. - Man har också pekat på den moderna engelskans omskrivning med *do*. (För övrigt kan man även i nusvenska använda former av *göra* på ett "lustigt" sätt som något påminner om engelskans *do* som s.k.platshållare - *fuskar gör han.*) - Om svaga verb på *-dde* se FORNSVENSK TID 6.

4. **Svag adjektivböjning** också en innovation

(**Svag** adjektivböjning används vid substantiv i bestämd form: *den gamle mannen, den gamla kvinnan; det gamla huset, de gamla männen/ kvinnorna/ husen.* - **Stark** adjektivböjning förekommer vid substantiv i obestämd form: *en gammal man; ett gammalt hus, gamla män/ hus,* likaså när adjektivet är predikatsfyllnad.)

URNORDISK TID

1. **Synkope** - korta, obetonade vokaler/stavelser försvinner, långa vokaler förkortas:

Exempel (i vilka *R* betecknar ett slappt uttalat främre *r*-ljud och *r* ett mer energiskt uttalat):

**gastiR* > *gestr* (sing.)

gasti:R > *gestir* (plur.)

horna > *horn* (sing.)

hornu > *horn* (plur.)

HaþuwulafR (på en runsten) > *Halfr*; jfr nusv. namnet *Halv-dan*

**kalloR-sik* > isl. *kallask* (sv. *kallas*) (Reflexiva verb är alltså upp hovet till den för nordiska språk speciella passiva verbformen på *-s*. Jämför den obefintliga[?] betydelseskillnaden i nusvenska mellan *gladde sig* och *gladdes*. - På liknande sätt har en särskild passiv form uppkommit i rumänska.)

2. **Omljud** - en form av assimilation: en ändelsevokal (som sedan genom synkope ofta har försvunnit) påverkar och förändrar stamvokalen. Särskilt vanligt är s.k. *i*-omljud - efter lång stamvokal försvinner kort *i*, efter kort stamvokal bevaras det som *j*. Utöver exemplet **gastiR* ovan kan också ges

komparativer

**ungiRe* > *yngre*, **la:giRe* > *lägre*

I många svaga verb bildade till substantiv (denominativa verb):

till *do:m* hör verbet *döma* (< urgerm. **do:m-ian*) och till *val välja* (< urgerm. **val-ian*)

Likaså kausativa verb (varom ovan sid 2 punkt 3):

till *fo:r* (av *fara*) bildas *föra*

Även i tidiga lånord, t.ex. lat. *moli:na* > *mölla* (och förut nämnda *rädisa*.)

(Synkope och omljud kännetecknar även utvecklingen av engelska och tyska.)

3. **Bortfall av initialt *j*** (alltid utom i svarsorden *ja* och *jo*) **och *w*** (före bakre vokal)

Jämför:

sv. <i>ung</i>	ty. <i>jung</i>	eng. <i>young</i>
<i>år</i>	<i>Jahr</i>	<i>year</i>
<i>ord</i>	<i>Wort</i>	<i>word</i>
<i>orm</i>	(-)	<i>worm</i>

(Bortfallet av *w* gäller även temaformer av verb, belagt t.ex. i fornisländska *vaxa*, *óx*, *uxum* [‘vi växte’ - för *-um* jämför s. 8 punkt 2]: *vinna*, *vann*, *unnum* [‘vi vann’]. Genom analogi [varom s. 1 ovan] har *v* senare återinförts initialt.)

Med ledning av detta kan man förstå att eng. *work* och sv. *orka* är nära besläktade och dessutom ana att sv. *orka*, *yrke* och *verk* har en gemensam kärna. - I *onsdag* göms ett fornnordiskt gudanamn Oden; denne gud hade två bröder, Vile och Ve. På fornengelska lydte hans namn *Wóden* (med samma stam som i tyska *Wut* ‘raseri’, sv. *od-ört*, nynorska *od* ‘vild, galen’). Notera att en sammanhållande länk mellan bröderna - allitterationen (boksatvsrimmet) - har försvunnit genom den språkhistoriska utvecklingen.

4. **Bortfall av kort slut-*n***

Jämför ty. *lesen* - sv. *läsa*

an *a* > *a:* > *å* (> *på*)

in *i*

Att kort slut-*n* (som kännetecknar många femininer) faller är en “kraft” som verkar ännu långt senare: jämför t.ex. riksspråkets *kyrkan* med dial. *kyrka* eller *hon* med *ho*, *en flicka* med *e flicka* (men *en pojck*).

(Ursprungligt långt *-n* bevaras däremot: *gården/gårn*, *han*. - Långt *-n* alltså för maskuliner!)

5. Brytning (vanligare ju längre åt öster man kommer)

Ett ursprungligt betonat kort *e* som i nästa stavelse följs av kort *a/u* ”bryts” (diftongeras) till *ia* (*ja*, senare ofta *jä*) resp. *io* (*jo*, senare ev. *jö*). Så återkommer *j* i början av svenska ord - jämför ovan 3! Läg exempelvis märke till följande:

lat. *ego* - urgerm. **eka* (A. 2) - runsvenska *iak* - fornsv. *jagh* - nusv. *ja(g)* - nynorska *ek*

urgerm. **erðu* - ty. *Erde* - sv. *jord*

ty. *Herz*, eng. *heart* - fornsv. *hiarta* - nusv. *hjärta*

rikssv. *säl* - roslagsmål *själ*

6. Diftongförenkling i östnordiska

Jämför t.ex. norska *haug*, *stein* och svenska *hög*, *sten*. Iakttagbart även i dag: tänk på det normala uppsvenska uttalet av *Europa* och *auktion* [E'ropa, ak'tion]. (Men i gotländska bevaras gamla diftonger och därtill diftongeras många ursprungligen enkla vokaler, liksom i skånska.)

7. **Grav accent** (tvåstavighetsaccent) tillkom (eller bevarades?) under denna tid i svenska i ord som inte blivit enstaviga genom synkope; ord som var enstaviga i urnordisk/runsvensk tid (men kanske tvåstaviga nu) har akut accent.

Jämför uttalet av t.ex. *steg-en* och *stege-n* och *buren* (av *bära*) och *bur-en*.

Hur många stavelser innehöll förr *fader*, *fäder*, *söner*, *vatten*, *vattna*, *fågel*? Svar nedan denna sida.⁴ Se även nedan FORNSVENSK TID 1.)

8. Bestämd slutartikel

Ett ursprungligt demonstrativt (utpekande) pronomen *hin(n)* (jfr punkt 4 ovan), *hit* ('den där', 'denne') ställdes ofta efter ett substantiv och smälte samman med det. Pronomenet *hin* lever stelnat kvar i dag i *hin håle* ('den hårde'). Och neutrumformen *hit* återfinns i det norrländska *hä*. - Både substantivet och den bestämda artikeln böjdes: *riket* hette i genitiv *riksens*. ”Riksens ständer” var församlingen av de fyra ståndens representanter. Och alljämt kan man få höra *dagens sanning* vid sidan av *dagens sanning*. I (äldre) kristet språk kallas ibland Jesus med en 1500-talsform *Ärones konung* (= 'Ärans konung'), översättning av lat. *Rex gloriae* i hymnen *Te Deum*.

⁴ Vartannat ord tvåstavigt också i fornsvenska, räknat fr.o.m. det första.

FORNSVENSK TID

1. **I ord som slutade på konsonant + r/ l/ n skjuts ett e in, s.k. svarabhaktivokal:** *dagr* > *dager*, *vatr* > *vatten*, *fughl* > *fågel*.

2. **Trycksvagt k > g:** *jak* > *jag*.

3. **I trekonsonantförbindelser försvinner den mellersta:** *morgnar* > *mornar*; och *kristdemokrater* blir lätt *krisdemokrater*. Men också motsatsen ibland, epent(h)es, för att underlätta övergången från ett konsonantljud till ett annat bildat på annat ställe i munnen: *namn* > *nampn*; *tenr* > *tendr* > *tänder* vartill singularformen *tand* har bildats senare, i stället för fornsv. *tan*. Tänk även på hur *hämta* uttalas i dag: *hämpta/hänta*. I ett lånord varierar stavningen: *symptom* eller *syntom*. (I engelska stavas ordet språkhistoriskt korrekt *symptom*.)

4. **Nya fonem** uppstår genom att vissa konsonantförbindelser smälter samman (*skj*, *sk*, *sj*) eller genom att enstaka initiala konsonanter framför främre vokaler "uppmjukas" såsom *k* i *kil*, *kyla*, *kedja*, *köra*, *kärl* och *g* i *giva*, (*för*)*gylla*, *get*, *göra*, *gärna*; *g* har "dragits fram" även efter konsonanterna *l* och *r* i ord som *galgar* och *berg*. (Obs! i denna ljudutveckling deltog också tidiga lånord, t.ex. *kök* och *köpa* från latin; senare lån däremot behåller det långgivande språkets *k/g*: *kö*, *ginst*.) - Gamla stavfel hjälper språkforskaren i dag att datera bl.a. dessa uttalsförändringar. I vissa fall har stavfelen blivit den korrekta stavningen, t.ex. i *jänta*, *kärv*, *tjusa* i stället för *gänta*, *tjärv*, *kjusa* (besläktat med *kora* och eng. *choose*). - Det nutida uttalet av *stj* blir riksspråkligt sent, först omkr. 1800.

5. **Tryckstarka stavelser får en förenklad uppbyggnad** under 1400-talet. I äldre tid kunde en betonad stavelse (såsom ännu i finska) vara en kombination av:

- a) kort vokal + kort konsonant
- b) kort vokal + lång konsonant
- c) lång vokal + kort konsonant
- d) lång vokal + lång konsonant.

Av dessa möjliga kombinationer återstår i riksspråket endast b) och c). Modellerna a) och d) övergick till någon av de två andra, med en viss dialektskillnad så att i götamål a)-orden hamnade i c)-gruppen, d.v.s vokalen förlängdes, medan i sveamål konsonanten förlängdes - a) blev b). I dagens riksspråk, som huvudsakligen är uppbyggt av dessa mål, är det en inkonsekvent blandning av de gamla kortstaviga a)-gruppsorden:

från götamål	från sveamål
<i>beta</i> (subst.)	<i>hetta</i> (subst.)
<i>bit</i> (subst.)	<i>bett</i> (subst.)
<i>veta</i>	<i>vetta</i> (båda från fornsv. <i>vita</i>)
<i>grepe</i>	<i>grepp</i>
<i>tveka</i>	<i>veck</i> .

6. **Imperfekt bildat med -dde av enstaviga svaga verb** av typen *fly, bo, tro*, en nybildning som finns även i norska men ej i danska där t.ex. *trodde* heter *troede*.

7. **Vokalsystemet omgestaltas** radikalt. Fram till 1400-talet hade svenska ett "europeiskt" vokalsystem men genom att en vokal fick ett förskjutet uttal uppkom som en kedjereaktion en successiv förändring av uttalet av övriga vokaler. Delvis torde denna förändring hänga ihop med punkt 5 ovan. Den vokal det gäller är *a*.

Det främre korta *a* som vi har i t.ex. nusv. *hatt*, förlängs enligt punkt 5 ovan i vissa ord och kommer samtidigt att uttalas längre bak, som i nusv. *hat*. Det "kolliderar" då med det bakre långa *a* som redan fanns. Och för att språkssystemet skall ha balans och undvika att olika ord sammanfaller (blir homonymer) förflyttas uttalet av detta gamla långa *a*. **Långt *a* övergår till *å***, som i sin tur "knuffar" till ord med gammalt *å* osv. Schematiskt kan processen illustreras av följande serie:

fornsvenska c:a 1400 - 1500	nysvenska
<i>mata</i> (kort <i>a</i>) >	<i>ma:ta</i> (långt <i>a</i>) >
<i>ma:ta</i> (långt <i>a</i>) >	<i>måtta</i> (jfr no. <i>måte</i>) >
<i>mo:ta</i> (uttalat med <i>å</i> -ljud) >	<i>mo:ta</i> >
<i>mu:ta</i> (med <i>u</i> uttalat som i tyska) >	<i>mu:ta</i> .

På detta sätt antages det för svenskan speciella *u*-ljudet ha uppstått.

8. **Uttalet av de korta vokalerna *i, y, u* sänks till *e, ö resp. o***. Exempel: *vika* > *vecka*, *fyl* > *föl*, *kul* > *kol*, *brut* > *brott*.

Obs! *i* > *e* och *u* > *o* gäller även ändelsevokaler, under förutsättning att stamstavelsen är lång. I exemplen nedan på böjningar har denna tendens konsekvent iakttagits bara i fråga om *u* > *o*. Denna växling märks alltså i ordbildningar som *gatukorsning* men *kyrkogård*.

9. Böjningsformer av substantiv, adjektiv, pronomen

Substantiv, adjektiv och pronomen böjdes i fyra kasusformer: **nominativ** (för subjekt och subjektiv predikatsfyllnad), **genitiv** (som rymde fler funktioner än nu), **dativ** (för att ange vem/vad som hade fördel eller skada av att någon gjorde något - indirekt objekt) och **ackusativ** (ung. den/det som direkt var föremål för eller resultat av en handling).

Notera dock att detta system undergår starka förändringar och förenklingar så att det mot slutet av fornsvensk tid uppkommer ett nytt som i det mesta är lika med våra dagars.

SVENSK SPRÅKHISTORIA

Några exempel på fornsvensk böjning:

Substantiv och adjektiv i obestämd form

maskuliner i singularis

Nom. *en godher dag(e)r, mage, hiärne*

Gen. *ens godhs dags, maga, hiärna*

Dat. *enom godhom dag(i), maga, hiärna*

Ack. *en godhan dag, maga, hiärna*

femininer i singularis

gata, en gamul kyrkia

gatu, ennar gambla(r) kyrkio

gatu, enni gambli kyrkio

gatu, ena gambla kyrkio

(Obs! mask. *en* med kort *e* och långt *n* - fem. *en* med långt *e* och kort *n*; i äldre tid ofta skrivet *een*. Jämför också ovan sid. 4 om kort slut-*n*.)

neutrer i singularis

Nom. *et gamalt hus - mit barn*

Gen. *ens gamals hus - mins barns*

Dat. *enu gamblu husi - minu barni*

Ack. *et gamalt hus - mit barn*

neutrer i pluralis

gamul hus - min barn

gambla husa - minna barna

gamblom husom - minom barnom

gamul hus - min barn

(Obs! mask. *min* med kort *i* och långt *n* - fem. sing. och neutr. plur *min* med långt *i* och kort *n*; förr ofta skrivet *mijn*.)

Substantiv och adjektiv i bestämd form

singularis maskulinum, femininum, neutrum - med fet stil fornsv. 'den, det'

Nom. **thän** gamble mannen, **the/thön** unga pikan, **thät** nya ordhit

Gen. **thäss** gambla mansins **thera** ungu pikonna(r) **thäs** nya ordhsins

Dat. **thäm** gambla manninum, **theri** ungu pikonni, **thy** nya ordhinu

Ack. **thän** gambla mannen, **tha** ungu pikona, **thät** nya ordhit

pluralis

Nom. **the(r)** godhu drykkiarne, **tha** langu gatuna(r), **thön/the** stakko(t)tu stran⁵

Gen. **thera** godhu drykkianna ~ langu gatunna(r), ~ stakkot(t)u stranna

Dat. **them/thom** godhu drykkiumin⁶, ~ langu gatumin, ~ stakkot(t)u stra(o)min

Ack. **tha** godhu drykkiana, **tha(r)** langu gatuna(r) **thön/the** stakkot(t)u stran

⁵ 'de korta stråna' - i bl.a. dalmål finns alltjämt adjektivet *stäckut* 'kort'.

⁶ Jfr nusvenska *dryckjom* som ursprungligen fanns i frasen *svika i drykkiom*.

Ett pronomen: 'vem'

Nom. *h(v)o*

Gen. *hvas/hväs*

Dat. *hvem*

Ack. [*hvan* tidigt ersatt av] *hvem*

Som synes är böjningen i dag starkt förenklad i jämförelse med det äldre systemet. Och redan omkr. 1500 hade denna förenkling i många avseenden etablerats. De former som först försvann var dativerna. Den kanske största förändringen gäller genitivformerna. Det *-s* som de flesta maskuliner och neutrer har i genitiv singularis tränger in också bland femininer från mitten av 1400-talet. 50 år senare även i pluralis och under denna omställningsperiod kunde detta *-s* läggas antingen till den gamla genitivformen (vilket blivit bestående i *dera-s*) eller till nominativen (vilket blivit det allra vanligaste. *herrar-s*).

Den form av substantiven som i allmänhet - men visst icke alltid - har blivit dagens grundform är ackusativ. - Ovanligt är att den gamla dativformen förallmänligats såsom *vem*; i ett annat fall har den blivit en annan ordklass: *thy*>nsv. *ty* (danska *thi*), en dativform med kausal betydelse 'på grund av detta, därför'; den ursprungliga dativen användes även efter en preposition som *i*, bevarat i *ity (att)* 'i/på grund av det (att)'. (Ett nu alltför vanligt missförstånd har givit upphov, också hos goda skribenter, till det felaktiga *ety*.) - I en sammansättning från fornsvensk tid återfinns den trycksvaga formen av *thy* såsom *dy* (jfr not 1 sid. 2.) i *dylik* ('lik det'; adjektiv som betyder 'lik' styr dativ i många språk, t.ex. tyska, latin, grekiska).

I en hel stelnade ord och fraser lever de gamla ändelserna kvar: *allting, ingenting* (= 'alla' resp. 'inga ting'); den gamla neutrum pluralisformen (i ackusativ) är också - på grund av rimmet - kvar i barnbönen *Gud som haver barnen kär (se till mig som liten är)*; gamla dativformer återfinns även i *allt i allo, till fullo, ånyo (å nyo 'på nytt')*; *lagom, honom till straff och androm till varnagel; gå man ur huse* (obs! *huse* med grav accent men *huse(t)* med akut). Förstärkningsordet *allra* är en gammal genitiv pluralis, med partitiv betydelse; *allra bäst* 'bäst av alla'. Den gamla plurala genitiven kvarstår också t.ex. i *till handa*, för prepositionen *till* styrde förr (följdes av) genitiv, fullt tydligt för nutidssvensken i uttryck som *till lands* och *till sjöss*. I frasen *gå en långan väg* kvarstår adjektivändelsen *-an*; lustigt nog men språkhistoriskt sett felaktigt har denna ändelse trängt in i en talspråksform som *våran* - fornsv. *varn* - (vartill neutrumformen *vårat* är en analogibildning).

NYSVENSK TID

1. **Böjningen av substantiv, adjektiv och många pronomen förenklas** kraftigt under loppet av några hundra år (med början redan under yngre fornsvensk tid) så att svenska till slut har dagens system med grundform och genitiv i stället för det äldre med fyra kasusformer.

2. **Verbens pluralformer förenklas** (och försvinner i officiellt språk först c:a 1950). I singularis hade verben förr samma ändelse för 1:a, 2:a och 3:e person men i pluralis var sin särskilda: *-om (-e)*, *-en (-e)*, *-a* resp. Så småningom förenklades de till en enda, *-a* (med varianten *-e*).

I uppsvenskt talspråk kom redan på 1600-talet singularformerna att användas vid pluralt subjekt. Men motståndet mot att tillåta sådana former i skrift var segt. En och annan djärv författare och pedagog försökte röja väg för den nya verbböjningen, t.ex. C.J.L. Almqvist som i sin *Svensk språklära* (1832) säger: "Det blir en gång rättmätig rikssvenska att skriva: jag skall, du skall, han skall, vi skall, i skall, de skall; såsom folket redan temligen allmänt talar [...]." Och Selma Lagerlöf vållade uppståndelse då hon i sin för skolbruk avsedda *Nils Holgerssons underbara resa* (1906-07) använde singulara verbformer till pluralt subjekt i dialogerna (men alltså ej i den berättande texten).

I och med att TT år 1945 övergick till den förenklade verbböjningen kan Almqvists profetia sägas ha blivit infriad.

(Man kan här notera att engelskan är betydligt ålderdomligare; tänk särskilt på paradigmet *I am, you are, he is, we are* etc.)

3. **Vissa ljud- och uttalsförändringar** som exemplifieras här nedan:

Den tonande frikativan skriven *dh* (och med samma uttal som i engelska *the*) blir *d*.

Orden *mig, dig, sig* uttalades enligt vittnesmål från 1700-talet *mäj, däj, säj* (utom i vissa dialekter; västgötska: *mäk, däk, säk*; i Dalarna *mäg, däg, säg*).

I ord som fortfarande stavas med initialt *hj, lj, dj* och i ord som fram till 1906 stavades med *hv* försvann (i talet) den första konsonanten (sannolikt på 1600-talet), vilket framkommer bl.a. av gamla stavfel som *järta* och *hiärn* (i stället för *järn*); i det nutida sjönamnet *Hjälmaren* kvarstår stavfelet!

Äldre nysvenska ord av typen *kyrkia, läggia, tänkia, åskia* förlorar både i tal och skrift sitt *i*; det gäller alltså ord som slutar på konsonant + *g/k* + *ia* med ett viktigt undantag, nämligen *människa* (förr skrivet *människia*); detta ord var i äldre tid framför allt ett skriftspråksord (vanligt i Bibeln) och stavningen med *-skia* har lett till ett läsuttal med *sj*-ljud; däremot uttalas adjektivet *mänsklig* med *sk*. - I ord av annan typ kvarstår dock *j*: *vilja, läppja, vänja*; och det borde ha funnits i t.ex. *sitta* och *sätta* (fornsvenska *sitia* och *sätia*) men de nysvenska infinitiverna är analogibildningar till presensformerna *sitter* och *sätter*.

4. **Genussystemet förändras.** I äldre tid hade substantiven sexuellt genus, d.v.s. det var inte bara om en karl som man kunde säga *han* utan även t.ex. om en väg; och *hon* kunde förstås syfta på en flicka eller ko men också på en dörr. I några fall kvarlever detta: *klockan* är vanligen *hon*, likaså *kyrkan*. Indelningen i genus - maskulinum, femininum och neutrum (=‘ingetdera’) - är urgammal och tycks bygga på en föreställning att vissa substantiv på något sätt betecknar något levande som går att könsindela; de som är icke-levande blir neutrer. Sexuellt genus rättar vi oss efter i dag i mycket begränsad omfattning, bara i “klara” fall som *pojke*, *kvinn*a, *hund* o. likn., knappast i fråga om *sol* och *måne*.

Observera att språket har möjlighet att markera att en levande varelses kön saknar betydelse eller är ointressant: en människa som inte är köns mogen kan neutralt kallas *barn*; ull är bra att få - vilket kön det ullevererande djuret har spelar ingen roll, därför neutralt *får*. Om en minister är han eller hon låter man vara osagt med *statsråd*.

Notera också att i språkets värld råder en könsdiskriminering - det maskulina ordet är i regel den generella representanten: *ordningsman*, *domare*, *lärare*, *läkare*, *vän* (som numera ofta används om en kvinnlig bekant i stället för *väninna*); *hund*, *häst*; engelskans *man* ‘människa’. Men undantag finns: *människa* (alltid *hon*), *sjuksköterska* (som kan vara en *han*); *gädda*. - Det är förmodligen i ett försök att bekämpa den språkliga könsdiskrimineringen som miljöpartiet använder det neutrala *språkrör* som beteckning för sina *talesmän*[!]. - Av ideologiska-politiska skäl förefaller det vara som flera skribenter och talare de sista decennierna av 1900-talet gör revolt mot det hävdvunna, så att säga mansdominerade, systemet och använder, med generell syftning, *hon* om t.ex. både *elev* och *lärare*. (Notabelt är även att det könsmarkerade *lärarinna* numera tycks vara helt ur bruk; en *lärare* avser nu antingen en man eller en kvinna.)

Under 1700-talet uppstår ett annat system med *den/det* i stället för *han/hon/det*, ett grammatiskt genussystem, enligt vilket vi nu i allt väsentligt har två genus - genus utrum och genus neutrum. I bestämd form singularis slutar substantiven på *-(e)n* resp. *-(e)t* och därför kan dessa två genus även kallas *n*-genus och *t*-genus.

Ulf Swedjemark